

בראשית כת, יז). אולם הרווקות הממושכת של בני ישיבה הייתה בעיקרה, בלי ספק, תוצאה של אילוצים חיצוניים.¹⁰⁶

בנושא זה של רווקות בחורי הישיבות מן הראוי לייחד את הדיבור על הישיבות שבירושלים. 'מזמן קדמון' הייתה בתוקף 'הסכמה' (=תקנה) של חכמי עיר הקודש, והיא חודשה בשנת תק"ט (1749). בהסכמה זו נאמר:

בשבטי ישראל הודענו נאמנה כי יש הסכמה עשויה בכל תוקף ההסכמות... על ענין הרווקים מבן עשרים שנה ולמעלה לא יכול לדור בע[יר] הק[ודש] ירושלם ת"ו שרי בלא אשה... לכן נתועדנו יחד... ומחדשים ההסכמה הקדומה... על ענין הרווקים מבן עשרים שנה ומעלה ומבן ששים שנה ולמטה לא יורשה שום בר ישראל רווק לדור פעה"ק (=פה עיר הקודש) ירושלם ת"ו בלא אשה... והרשות נתונה לעיני העדה פקדי ירושלם ת"ו לכל העובר על דברינו אלה לגרשו מן הארץ ולרדוף אותו עד חרמה (ספר התקנות, ירושלים תרמ"ג, ס" נג, מא ע"א).

הטעם העיקרי של התקנה שהוזכר במקורות הוא 'אין אפטרופוס לעריות' (בבלי, כתובות יג ע"ב: איש אינו חסין בפני עברות בתחום העריות). אולם צוין גם טעם אחר – סכנה שהשלטון העות'מאני יגרש יהודים מירושלים אם מספרם יעלה בשיעור רב.¹⁰⁶

ה. הווי חיי הבחורים

1. מגורים והזנה

ממקורות מימי הביניים, שהבאנו למעלה בראש הפרק השביעי, למדנו שתלמידי הישיבות התגוררו לרוב בבית ראש הישיבה או בבית הישיבה ששימש גם 'בית בחורים'. היו מקומות ש'בית הבחורים' לא היה אלא מבנה צדדי בחצר בית הרב, וכך משמע מדברי תלמיד ר' ישראל איסרלין: 'ולא רצה שיאכלו הבחורים על (=בבניין) הישיבה אע"ג שהתנה בשעת הבניין להשתמש בו... וילך לבית הבחורים ויאכל עם הבחורים' (לקט יושר, א, עמ' 31, 51).¹⁰⁷ ראש ישיבה עשיר היה שוכר לעתים בית נוסף על ביתו או על בית הישיבה, כדי לשכן בו את הבחורים.¹⁰⁸ כבר עמדנו על כך

106 ע' שוחט, 'היהודים בירושלים', עמ' 396.

107 ראה מ' ברויאר, 'לחקר הטיפולוגיה', עמ' נב.

108 שו"ת ר"י וייל, ס' קית. להשוואת תנאי המגורים של תלמידי הישיבות בימי הביניים אל מגורי

הסטודנטים, ראה ה' וירשובסקי, אוניברסיטה, עמ' 107; פ' קייבר, זכויות, עמ' 558–560; א'

צימרמן (עורך), אוניברסיטת קלן, עמ' 368.

שהתלמידים שילמו עבור האכסניה;¹⁰⁹ כאן יש להוסיף שהיו בחורים בעלי אמצעים ששכרו חדרים אצל בעלי בתים שבמקום.¹¹⁰ ברגיל היה כל בחור דר בחדר משלו, ועל כך מעידים מקורות ההלכה הדנים בעירובי חצרות ובהדלקת נר של שבת. לדעת הפוסקים, אין חובה להניח עירובי חצרות כדי להתיר את הטלטול בתוך הבית בשבת, אפילו אם הבחורים דרים בחדרים משלהם ואינם אוכלים את סעודותיהם עם בעל הבית, ואילו לגבי הדלקת נר של שבת חלה עליהם המצווה משום שלום בית.¹¹¹ היכן אכלו הבחורים? מן המקורות מתקבל הרושם שרובם סעדו את ארוחותיהם בצוותא, בוודאי בשבתות ובימי חג. בקובץ הלכות ומנהגים מן המאה ה'ט"ז נאמר ש'הבחורים אל יאכלו ביחד כמנהגם' בסעודה מפסקת בערב ט' באב.¹¹² במקור אחר מודגש: 'והתלמידים הללו היו נוזנים משלהם אבל היו אוכלי' יחד על שולחן אחד'.¹¹³ בשיבות ליטא והונגריה במאות ה'ט-הכ' היה מקובל ששניים-שלושה בחורים, ולעתים יותר, שכרו חדר במשותף, וגם סעדו בו את ארוחותיהם, שבעלת הבית הגישה להם תמורת תשלום. בליטא קראו לחדר מגורים שבו הוגש גם מזון 'סטאנציע' (אכסניה).¹¹⁴ היו עיירות שחלק ניכר מתושביהן היהודים התפרנסו מאכסון תלמידי הישיבה המקומית.¹¹⁵

בחורים מחוסרי אמצעים נאלצו לרוב להשלים עם תנאי מגורים קשים ואף משפילים, אם כי הזנתם התנהלה, פחות או יותר, בדרכי כבוד, כפי שנראה להלן. בחורים עניים שלמדו בישיבת פרנקפורט דמיין בראשית העת החדשה התאכסנו בבית

- 109 ראה לעיל, עמ' 290 ואילך.
- 110 ראה למשל: גטין סא ע"ב, רש"י, ד"ח לפונדקית; הלכות ומנהגי ר' שלום מגוישטט, עמ' 144, סי' תלא.
- 111 עירובי חצרות: אור זרוע, ב, סי' קעב; עירובין עב ע"א, תוספות ד"ה ומודין; והשווה א"א אורבך, בעלי התוספות, עמ' 605-606: ר' אהרן הכהן מלונלי, ארחות חיים, פירנצי תק"י, נט ע"א, סי' יד (כל בו, פיורדא תקמ"ב, הל' עירובין, כח ע"ד); מרדכי, עירובין, אות תקיח. נר של שבת: מרדכי, שבת, אות רצד; הלכות ומנהגי ר' שלום מגוישטט, עמ' 177, סי' יז; שו"ת מהר"ל, סי' קמד; שו"ת ר"י וייל, דינין והלכות, סי' כג; לקט יושר, א, עמ' 49; והשווה דרשות ר' חיים אור זרוע, עמ' 71.
- 112 י' בוקסבוים (מהדיר), הלכות ומנהגים לר"י וייל, עמ' ש, סי' לח; הלכות ומנהגי ר' שלום מגוישטט, עמ' 44, סי' מח.
- 113 ר' אליהו קפשאלי, סדר אליהו זוטא, ב, עמ' 246.
- 114 מ' בר-אילן, מוולוז'ין עד ירושלים, א, עמ' 88; המליץ (1902), גיליון 192; אפריון, ד (תרפ"ז), עמ' 279; מ' יעקבסון, 'ישיבת פרשבורג', עמ' 8.
- 115 פ' שניאורסון, חיים גראביצר, עמ' 134. על משמעותה הכלכלית של ישיבת וולוז'ין לגבי תושבי העיירה היהודים ראה מ"א אייזנשטט, 'ישיבת וולוז'ין', עמ' 166; ש' זאק, 'הישיבות בליטא ובפולין', עמ' 101.

מחסה עלוב לעוברי אורח בשולי רחוב היהודים.¹¹⁶ על מגורים של מקצת בחורי ישיבת לומז'ה (פולין) בין שתי מלחמות העולם יש בידנו הידיעות הבאות: כחמישים מקומות לינה בבניין הישיבה ובבתים קטנים שמסביבה נמסרו למתמידים, שלמדו בלילות עד לשעה מאוחרת; בחורים עניים שלא השיגה ידם לשכור מקום לינה חיפשו לעצמם מיטה או מזרון בעליית בית הישיבה.¹¹⁷ עם הקמת הישיבות בוורשה, בייחוד ה'מתיבתא' הגדולה, היו תנאי הלינה לבחורים העניים קשים ביותר. לישיבות ול'שטיבלאך' הרבים,¹¹⁸ ביניהם מוסדות גדולים עם מאות בחורים, לא הייתה פנימייה עם חדרי שינה. את מזונם היו הבחורים מקבלים מן ה'תמחוי' של הישיבה. אשר ללינה – בחורים רבים נאלצו לסדר לעצמם מקומות לינה בבתי מסחר: הם שימשו כשומרי לילה תמורת הרשות ללון שם מאחורי דלתות נעולות, לעתים אף בתוספת תשלום חודשי. מסופר שר' מאיר שפירא הכריז פעם באספה בוורשה: עלינו להחזיק טובה לגנבי העיר שאלמלא הם הייתה תורה משתכחת מישראל... אולם רבים לא 'הצליחו' להסתדר בדרך זו והתגלגלו במרתפים ובעליות גג, והלילות עברו עליהם בעינויים ובכזיונות.¹¹⁹ נוכח הגידול העצום במספר בחורי הישיבות הם נאלצו כנראה להשלים עם המצוקה של 'לינת החנויות', והלינה בבתי המדרש ובשטיבלאך הקטנים לא הייתה פתרון אלא למעטים. לפנים הייתה לינת הבחורים בבית המדרש דבר נפוץ ומקובל. בישיבתו של ר' ישעיה בן אליהו דיטראני (ריא"ז, ר' ישעיה אחרון ז"ל – נפטר ה'מ, 1280, בקירוב) באיטליה היו התלמידים אוכלים בבית שהיה לו בחצר, ותלמידים אחרים היו אוכלים בבתי בעלי בתים אך לנים בבית המדרש.¹²⁰ בכתב היד 'חוקי התורה' (מערב אירופה, המאה ה'ג) אנו מוצאים שהתלמידים היו אוכלים ולנים בבניין בית מדרשם.¹²¹ גם במאה ה'ד' מסופר שהתלמידים 'הולכים ואוכלין כלילי שבתות בשדות ובכרמים אצל בעלי בתים שפתן מצויה לעוברי דרכים הבאים שם ובאים ולנים במדרש'.¹²² אף כך

- 116 י' קרקאואר, תולדות, עמ' 229–230. הבית היה ידוע בשם Heckhaus, כלומר בית מוזנח בקצה השכונה. בתעודות העיר נקרא ההקדש (בית הארחה) בגטו של פרנקפורט גם schalanthuß, שפירושו בית בשביל עניים נודדים. ראה י' גוגנהיים, 'יהודים נודדים', עמ' 55 הע' 2.
- 117 ש"ק מירסקי (עורך), מוסדות תורה באירופה, עמ' 218, 224; יו"ט לוינסקי, 'פרקי הווי', עמ' 54.
- 118 על השטיבלך בוורשה ראה א' זמבא, "'שטיבלאך" בוורשה'; ב' לנדוי, 'ישיבות ליטא ופולין', עמ' 40.
- 119 ר' י"י פרנקל, 'כך דרכה של תורה', עמ' 24–25; ש"ק מירסקי (עורך), מוסדות תורה באירופה, עמ' 377–378.
- 120 ד' ששון, מעט דבש, עמ' יב.
- 121 ש' אסף, מקורות, א, עמ' י.
- 122 סמ"ק צורין, ג, עמ' תלט. מדובר בעיירות שבתיהן מפוזרים בין 'שדות וכרמים', תופעה שכוחה בימי הביניים.

בדורות המאוחרים: בחורי ישיבה שעברו בפרנקפורט דמיין במאה הי"ח ולא יכלו לשלם 'שלאף געלט' (Schlafgeld, תשלום זעום עבור לינת לילה אחד), ישנו על ספסלי הקלויז.¹²³ רבים מבחורי הישיבה בגליציה, שלמדו בקלויז הגדול שבטרנוב בטרם נוסדו שם ישיבות, ישנו על הארץ וקיבלו פרוטות ו'שולחנות' מאת בעלי הבתים.¹²⁴

בית המדרש היה מרכז המגורים של בחורים ואברכים שלמדו בו, והדבר בלט בעיירות קטנות שבהן היו בתי מדרש ולא ישיבות. מציאות זו הייתה קשורה במיוחד ב'פרושים', למדנים, רובם אברכים, שפרשו ממשפחתם לזמן מסוים כדי לשקוד על לימוד תורה. זה היה בעיקר לימוד ביחידות, שנועד להשתלמות לקראת הכניסה לרבנות, לדיינות או לראשות ישיבה. הם נתמכו בידי אנשי העיירה, שהיו מביאים להם את הארוחות ('קדרות', 'טעפלעך') לבית מדרשם, לחדר שעל יד בית המדרש או לעזרת נשים. יחידי סגולה מצאו מקום לינה אצל בעלי בתים שבעיירה, אך רבים עשו בבתי המדרש גם בלילות, על מצעים, שמיכות, ספסלים וכיוצא באלה.¹²⁵ בין יושבי בתי המדרש בעיירות היו כאלה שהעוני והמחסור שלטו בבתי הוריהם, והם באו לשם כדי להנות מן הארוחות שהגישו להם אנשי העיירה.¹²⁶

2. 'ימים'

בשניים מן המקורות מימי הביניים שהבאנו למעלה בדבר הלינה בבית המדרש¹²⁷ מדובר גם בבעלי בתים המארחים בחורים לסעודה בכל יום או רק בשבת. נראה שאלה הם בין המקורות הקדומים ביותר המעידים על אירוח זה כדרך העיקרית של הזנת בחורי הישיבות בטרם כללו הישיבות עצמן בית תבשיל, מזון (קנזה) ופנימייה. עם מיסוד הקהילתי של הישיבות, הפך האירוח הזה למשענת של הבחורים, הווה ואומר, ליסוד החזקה של הישיבה. מספר הבחורים שהקהילה הייתה מוכנה להחזיק, דהיינו להזין

123 'א פראנקפורטער בחורים-ליד', ההדיר 'א' פריימן, בית מס' 3: ראה גם ש' אסף, מקורות, ד, עמ' רלא.

124 רי"א קמלהאר, בחיי דכל בית ישראל, [עמ' כד-כה]; י' מונדשיין, הצופה לדורו, עמ' 15.

125 משה צינביץ, 'אישישוק', עמ' 218: ראה גם: מ' נדב, 'תולדות קהילת פינסק', עמ' 250; מ' וונדר, 'הישיבות בגליציה', עמ' 30; ש"ק מירסקי (עורך), מוסדות תורה באירופה, עמ' 250. ראה גם ז' שזר, כוכבי בוקר, עמ' 36, על לימודיהם ומגוריהם של 'פרושים' ושל בחורים בודדים בבתי המדרש של עיירה קטנה. על פי תקנות היסוד של ישיבת חכמים ותלמידים בצפת במאה הי"ז, מביא השמש לכל אחד מן הלומדים 'את סעודתו בצהריים'. ראה ש' אסף, מקורות, ג, עמ' לב.

126 ש' ביאלובלוצקי, אם למסורת, עמ' 220.

127 ד' ששון, מעט דבש, עמ' יב; סמ"ק צוריק, ג, עמ' תלט.